



# Švietimo socialinis teisingumas: turėti ar būti?

2022  
gruodis,  
Nr. 8 (205)

ISSN 2669-0977

Vykdyti švietimo socialinio teisingumo stebėseną, negalima nustoti



Vaizdas Freepik.com

## Pagrindiniai klausimai

Kaip susiję socialinis teisingumas, teisingas švietimas ir švietimo socialinis teisingumas?

Kaip vertinami socialinis teisingumas ir teisingas švietimas?

Kokie Lietuvos siekiai artina link švietimo socialinio teisingumo?

Kokie yra švietimo socialinio teisingumo realizavimo požymiai Lietuvoje?

Kodėl stringa švietimo socialinis teisingumas?

Švietimo sistema, atspindėdama visuomenės ydas, konkrečiai – nelygybę, atkartoja visuomenės susiskirstymą ir taip reprodukuoja jau esamas socialines ir ekonomines problemas (pvz., vidurinio išsilavinimo neįgijusių asmenų ar bedarbių skaičius). Daugeliu atvejų *švietimo socialinio teisingumo* poreikį skatina prigimtinės žmogaus teisės – teisingumas, lygybė.

Socialinis teisingumas švietimo sistemoje nėra stabilus laiko ir erdvės atžvilgiais, todėl pasaulyje jo analizė vykdoma kontekstualiai, t. y. pasirenkant tam laikotarpiui ir šaliai tuo metu aktualius aspektus, pavyzdžiui, socialinis teisingumas aukštajame moksle lyčių požiūriu, socialinis teisingumas švietime imigrantų ar neįgaliųjų integracijos požiūriu, skurdžiai gyvenančių šeimų požiūriu ir kt.

- ✓ Lietuva socialinio teisingumo indekso reitinge patenka į ES ir EBPO šalių pirmą trečdalį pagal investicijas į ikimokyklinį ir priešmokyklinį ugdymą. Investavimas į ikimokyklinį ugdymą Lietuvoje turi tęstinumą. 2022 m. socialinę riziką patiriančių vaikų ikimokykliniam ugdymui skirta 1 349 594 Eur.
- ✓ PISA tyrime nustatytas nedidelis socialinis ir ekonominis poveikis Lietuvos mokinių rezultatams (žr. 7 lentelę: iš tyrime dalyvavusios 41 ES ir EBPO šalies – 19 vieta; 2019 m. standartizuotos skalės rodmuo 4,22).
- ✓ Lietuvoje nuo 2014 m. iki 2020 m. iš ES fondų lėšų 7,5 proc. buvo skirta mokytojų kvalifikacijai tobulinti. Iš valstybės biudžeto 2020–2022 m. tęsiniam valstybinių ir savivaldybių mokyklų personalo optimizavimui ir atnaujinimui apmokėti skirta 9 869 343 Eur, ir tai sudaro pusę per šešerius metus gauto ES struktūrinių fondų finansavimo.

**Aukštą Lietuvos *teisingo švietimo* dimensijos lygį (18), palyginti su visomis dimensijomis, lemia švietimo reformos sprendimai – nacionaliniu lygmeniu skiriamas finansavimas, Vyriausybės planuojamos ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) įgyvendinamos prieinamumo didinimo priemonės, patvirtintos Geros mokyklos ir Visos dienos mokyklos koncepcijos, „Tūkstantmečio mokyklų“ programa, Kultūros pasas.**

## Kaip susiję socialinis teisingumas, teisingas švietimas ir švietimo socialinis teisingumas?

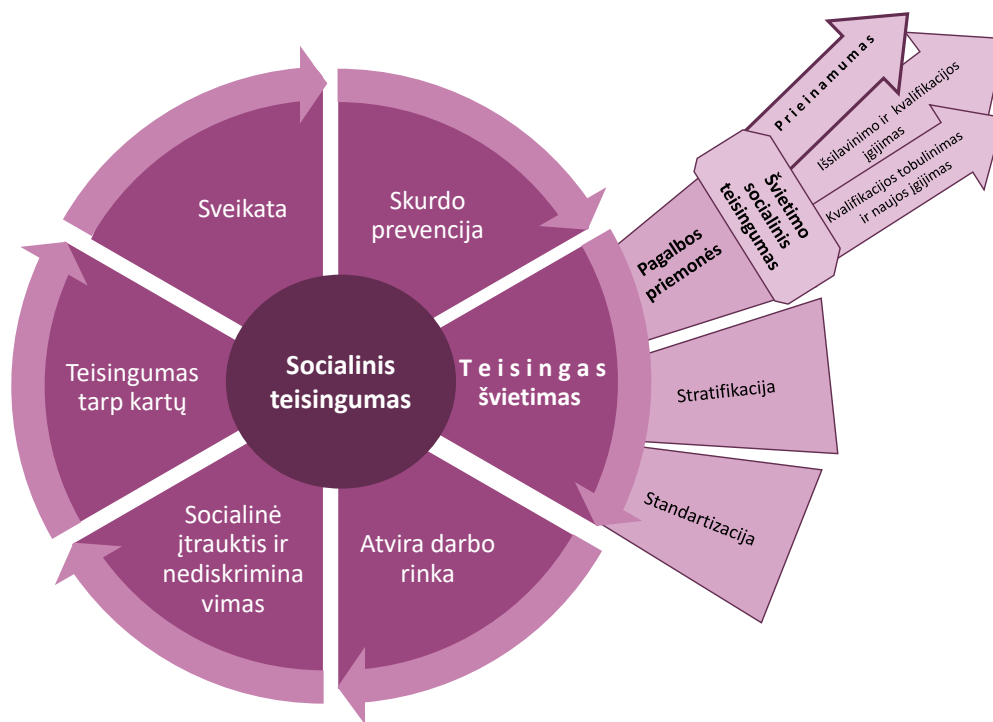
*Teisingumas* (angl. *equity*) yra esminė švietimo sistemos teisėtumo ir stabilumo dalis. Todėl teisingumas prasmingai sieja tris sąvokas: *socialinio teisingumo*<sup>1</sup> (angl. *social justice*), *teisingo švietimo*<sup>2</sup> (angl. *equity in education*) ir *socialiai teisingo švietimo* (angl. *social justice in education, socially fair education*) (žr. 1 pav.). Priklausomybė tarp sampratų yra koncentrinė – iš centre esančios bendros apibrėžties judama link periferijoje esančios ir konkrečiai su švietimu susijusios. Taigi,

kas būdinga *socialiniam teisingumui* kaip visumai, tas tampa *socialiai teisingo švietimo* savastimi.

*Socialinis teisingumas, teisingas švietimas* ir *švietimo socialinis teisingumas* kaip sistema ne tik aptinka, bet ir identifikuoja visuomenėje esančią ir valstybinių, privačių struktūrų platinamą diskriminaciją, išankstinį nusistatymą ir klasinį požiūrį.

*Socialiai teisingas švietimas* jungia tokias sritis, kaip lygios galimybės visiems, prieinamumas, kokybė ir dalyvavimas. *Švietimo socialinio teisingumo* paradigmos tikslas – ne tik mikro-, bet ir makrolygmens socialiniai pokyčiai, jį įgyvendinant siekiama ne tik realizuoti ilgalaikius pokyčius individų gyvenime ar organizacijos kultūroje, bet svarbiausia – skatinti visuomenės socialinę ir kultūrinę transformaciją.

1 pav. Sampratų socialinis teisingumas, teisingas švietimas ir švietimo socialinis teisingumas sąsajos



Parengta pagal Lietuvos teisės aktus ir EBPO apžvalgas

*Švietimo socialinis teisingumas* vyrauja tada, kai pripažįstamos žmogaus teisės ir siekiama lygių galimybių, nepaisant bet kokių asmens požymių ar priklausomybės; įgyvendinamas asmens laisvės principas, kai valstybė ir visuomenė sudaro kuo vienodesnes sąlygas ir taip sukuria prielaidas pasinaudoti gyvenimo galimybėmis; siekiama didinti visuomenės socialinės raidos efektyvumą, kai mažinami vidiniai visuomenėje kylantys prieštaravimai ir didinamas turimų išteklių panaudojimo veiksmingumas dėl ugdymo(si) pasiekimų ir pažangos.

*Švietimo socialinis teisingumas* traktuojamas kaip *lygiateisiškų sąlygų sudarymas bet kuriam asmeniui dalyvauti švietimo sistemoje ir naudotis jos teikiamomis gėrybėmis, priklausomai nuo įgimtų gebėjimų ir noro juos kultivuoti, tačiau nediskriminuojant dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens ar kilmės. Lygiateisės sąlygos apima ir išimtis, kurios, naudojantis švietimo gėrybėmis, yra būtinos išskirtinių (mažesnių arba didesnių nei vidutiniai) gebėjimų turintiems asmenims arba būtinos siekiant kompensuoti apribojimus, kylančius dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens ar kilmės skirtumų.*

<sup>1</sup> **Sociālinis teisingumas** suprantamas kaip socialinė padėtis, kuri visuomenėje laikoma derama ir atitinkančia žmogaus teises. Žalimienė L. Visuotinė lietuvių enciklopedija.

<sup>2</sup> **Teisingas švietimas** apibrėžiamas kaip švietimo, kuris yra ir įtraukus (t. y. visi mokiniai gauna bent minimalų kokybišką išsilavinimą), ir sąžiningas (t. y. mokinių pasiekimai iš esmės nepriklauso nuo socialinių, ekonominių ir kultūrinių sąlygų), teikimas. European Commission/EACEA/Eurydice, 2020.

Tokiu būdu socialinis teisingumas yra siejamas su tokių pagrindinių principų švietimo sistemoje įgyvendinimu, kaip lygios galimybės (nediskriminavimas lyties, kilmės ir kt. požūriais), skirtingumų pripažinimas ir pasirinkimo galimybių užtikrinimas (gabiausiems, tautinėms mažumoms, kt.), prieinamumas (nėra apribojimų materialinės padėties, gyvenamosios vietos atžvilgiu), kompensavimas – kai papildomų, didesnių išteklių skyrimas

tam tikroms socialinėms grupėms (pvz., neįgaliesiems) laikomas pateisinamu ir teisingu dalyku (Žalimienė L., Lazutka R. ir kt., 2011).

Švietimo socialinio teisingumo intencijomis siekiama panaikinti kultūrinės ir socialines atskirtis dėl rasizmo, seksizmo, heteroseksizmo, skurdo ir negalios (Marshall, Gerstl-Pepin, 2005; Rucinski, Bauch, 2006).

Aukščiausio lygmens valdžios institucijos, sprendamos nepalankioje padėtyje esančių mokyklų problemas, gali pasinaudoti keliomis politikos priemonėmis (European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. Horváth, A., Sigalas, E., Krémó, A., 2020):

- 1) ištaisyti mokyklų socialinės ir ekonominės sudėties disbalansą;
- 2) suteikti tikslinę paramą nepalankioje padėtyje esančioms mokykloms;
- 3) skatinti gerus mokytojus dirbti šiose mokyklose.

Įgyvendintų politikos priemonių požiūriu, šalių švietimo sistemos suskirstytos į grupes (European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. Horváth, A., Sigalas, E., Krémó, A., 2020, p. 16):

- visų trijų tipų priemonės įgyvendintos vienuolikos šalių<sup>3</sup> švietimo sistemose;
- bent vieną pagalbos priemonę (dažniausiai – papildomą paramą nepalankioje padėtyje esančioms mokykloms) įgyvendina dvidešimt šešios šalys<sup>4</sup>, tarp jų ir Lietuva;
- nė vienos iš pagalbos priemonių nėra įgyvendinusios penkios šalys<sup>5</sup>.

Lietuvos švietimo įstatyme pabrėžta, kad švietimo sistema yra socialiai teisinga, kai **ji užtikrina asmens teisių įgyvendinimą**; įstatyme terminas „socialinis teisingumas“ pavartotas vieną kartą, nurodant lygių galimybių principą; sakoma, kad „**švietimas socialiai teisingas, kuomet kiekvienam asmeniui laiduoja švietimo prieinamumą, bendrojo išsilavinimo bei pirmosios kvalifikacijos įgijimą, sudaromos sąlygos tobulinti turimą kvalifikaciją ar įgyti naują**“.

Švietimo prieinamumas yra vienas iš svariausių socialiai teisingos švietimo sistemos komponentų. Švietimo socialinis teisingumas akivaizdžiausiai matomas stebint švietimo prieinamumą, kai valstybės lygmeniu investicinės lėšos švietimo plėtotei skiriamos socialinei atskirčiai niveliuoti, tenkinant specialiuosius

poreikius, mažinant mobilumo ribojimus. Švietimo įstatyme terminas „prieinamumas“ paminėtas 18 kartų – aprašant asmens lygybės principą, apibūdinant specialiąją pedagoginę ir specialiąją pagalbą, pagalbos mokyklai ir mokytojui teikimą, užtikrinant švietimo prieinamumą ir kokybę, vykdant prieinamumo ir kokybės stebėseną, investuojant į švietimo plėtotę.

Socialiai teisingos švietimo sistemos siekis įtvirtintas švietimo strategijų (Valstybinė švietimo 2003–2012 metų strategija (2003) ir Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija (2013)) nuostatose. Dokumentuose fiksuota būtinybė „plėtoti tęstinę mokymąsi visą gyvenimą laiduojančią ir prieinamą, socialiai teisingą švietimo sistemą.“

## Kaip vertinami socialinis teisingumas ir teisingas švietimas?

Švietimo socialiniam teisingumui įvertinti nekonstruojami specialūs rodikliai ar jų sistema. Tam pritaikomi atliekamų tarptautinių tyrimų ir kuriamų tarptautinių duomenų bazių atitinkami švietimo požymiai, jų kaupimo ir matavimo sistemos. Taip pat panaudojamos įvairios nacionalinės (gyventojų

surašymų, bendros švietimo stebėsenos, namų ūkių biudžetų tyrimų) ir tarptautinės (PISA, gyvenimo kokybės tyrimų, Eurostato ir kt.) duomenų bazės.

Europos Sąjungoje (toliau – ES) ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje (toliau – EBPO) tiriamas socialinio teisingumo indeksas, ir pagal 10 balų skalę vertinamos galimybės plėtoti asmens gebėjimus, galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime; šiame tyrime 2019 m. dalyvavo 41 šalis.

<sup>3</sup> Belgijoje (prancūzų ir flamandų bendruomenėse), Ispanijoje, Prancūzijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje, Švedijoje, Jungtinėje Karalystėje.

<sup>4</sup> Belgijoje (vokiškai kalbančioje bendruomenėje), Bulgarijoje, Čekijoje, Danijoje, Vokietijoje, Estijoje, Airijoje, Graikijoje, Italijoje, Kipre, Latvijoje, Lietuvoje, Liuksemburge, Nyderlanduose, Austrijoje, Rumunijoje, Suomijoje, Jungtinėje Karalystėje (Velse, Šiaurės Airijoje ir Škotijoje), Šveicarijoje, Islandijoje, Juodkalnijoje, Šiaurės Makedonijoje, Norvegijoje, Serbijoje.

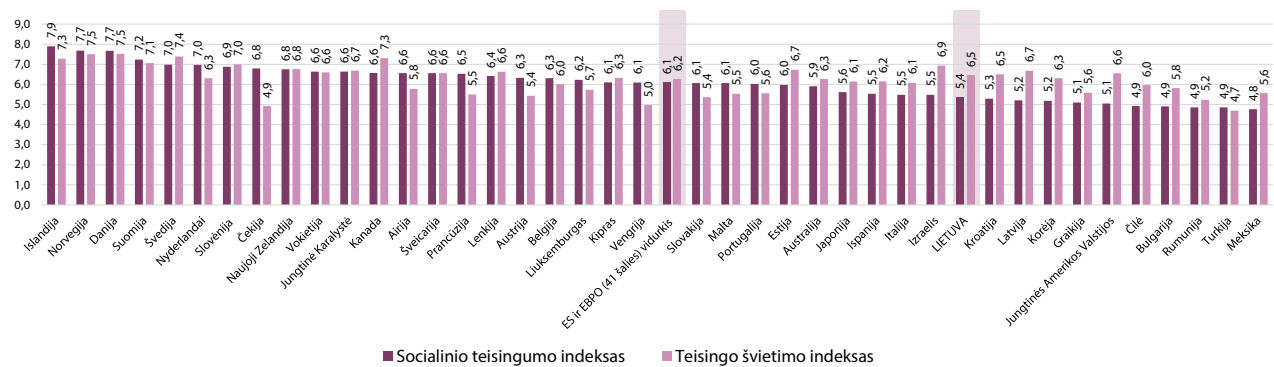
<sup>5</sup> Kroatijoje, Maltoje, Albanijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje, Turkijoje.

### 1 lentelė. Lietuvos rodikliai ES ir EBPO 2019 m. socialinio teisingumo indekso ataskaitoje

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Pokytis nuo 2014 m.
Lietuvos socialinio teisingumo indeksas	5,75	5,98	5,75	5,36	5,30	5,36	-0,39

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019*

### 2 pav. 2019 m. ES ir EBPO šalių (41) socialinio teisingumo ir švietimo teisingumo indeksai



Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019*

Socialinio teisingumo indeksą sudaro šešios dimensijos, iš kurių viena – *teisingas švietimas*. 2019 m. ES ir EBPO šalių (41) socialinio teisingumo indekso vidurkis buvo 6,1. Panašus ir *teisingo švietimo* vidurkis – 6,2.

Pagal 2019 m. socialinio teisingumo indekso įvertinimą Lietuva buvo 31 vietoje iš 41. Nors Lietuvos soci-

alinio teisingumo indeksas buvo vienu intervalu (5,4) žemesnis nei EBPO vidurkis, tačiau dimensija *teisingas švietimas* įvertinta aukščiau (+0,23 vieneto) nei EBPO.

Iš šešių socialinio teisingumo dimensijų aukščiausioje vietoje yra *teisingumas tarp kartų* ir *teisingas švietimas*.

### 2 lentelė. Lietuvos socialinio teisingumo dimensijų rodiklių duomenys iš 2019 m. ES ir EBPO socialinio indekso tyrime dalyvavusios 41 šalies

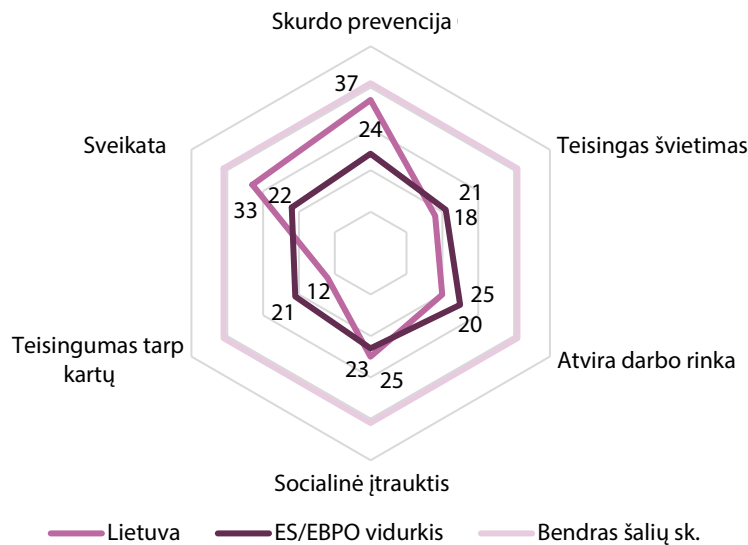
Dimensija	Bendras rodiklis						
		Skurdo prevencija	Teisingas švietimas	Atvira darbo rinka	Socialinė įtrauktis, nediskriminavimas	Teisingumas tarp kartų	Sveikata
Šalis							
Lietuva	31	37	18	20	25	12	33

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019*

Nors realybėje visos dimensijos susijusios ir viena kitą veikia, tačiau ES ir EBPO socialinio teisingumo indekso 2019 m. ataskaitoje teigiama, kad vienas iš pagrindinių Lietuvos socialinio teisingumo iššūkių yra skurdas (37 vieta iš 41). Daugiavaikės šeimos, kaimo vietovėse gyvenantys žmonės, jaunimas ir neįgalieji, bedarbiai ir pagyvenę žmonės – tai demografinės grupės, kurioms gresia didžiausia skurdo

rizika. Šiame kontekste būtina „derinti vyriausybės intervencijas (bendras verslo aplinkos gerinimas, aktyvios darbo rinkos priemonės, tinkamas švietimas ir mokymas, finansinė, socialinė parama ir socialinės paslaugos, skirtos pažeidžiamiausioms grupėms), kad būtų sušvelnintos Lietuvos skurdo ir socialinės atskirties problemos“ (Hellmann, Schmidt, Heller, 2019, p. 176).

**3 pav. 2019 m. Lietuvos socialinio teisingumo indeksų dimensijų įverčiai**



Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019*, p. 174

Nustatyta, kad 41-oje ES ir EBPO šalyje socialinio teisingumo, konkrečiai – teisingo švietimo dimensijos – 2019 m. įvertinimai pakilo nedaug. Didėjimas buvo tolygus. Iš viso 31 šalies rezultatas yra aukštesnis nei 2014 m. Su švietimu susiję balai nuo 2014 m. daugiau nei 0,5 balo didėjo Vokietijoje,

Izraelyje ir Danijoje. Nepalankiausi pokyčiai įvyko Čekijoje ir Vengrijoje, kur ir taip žemi balai dar pablogėjo. Islandijos, Estijos, Lietuvos, Belgijos, Japonijos, Liuksemburgo, Nyderlandų ir Turkijos balai taip pat buvo šiek tiek prastesni nei prieš penkerius metus.

**3 lentelė. 2019 m. teisingo švietimo rodikliai ES ir EBPO**

Šalis	Metai	Vieta									Pokytis nuo 2009 m.
		2009	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Danija	1	6,88	6,81	6,95	6,88	6,88	7,62	7,52	7,52	+0,64	
Lietuva	18	–	–	6,85	6,71	6,65	6,34	6,33	6,46	-0,39	
ES, EBPO vidurkis		5,85	5,85	6,05	6,05	6,08	6,15	6,19	6,23		
Turkija	41	4,41	4,39	4,82	4,96	4,95	4,56	4,59	4,70	+0,29	

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019*, 14 pav., p. 42

**Socialinio teisingumo įgyvendinimo mastas švietimo sistemoje gali būti vertinamas visų pirma pagal tai, kiek ji visiems vaikams ir jaunuoliams suteikia vienodas galimybes sėkmingai siekti išsilavinimo.** Šiuo atžvilgiu nuolatinį susirūpinimą kelia tai, kad daugelyje šalių mokinių socialinė, ekonominė ir kultūrinė aplinka ir toliau daro didelę įtaką mokymosi rezultatams. 18-koje šalių ši įtaka netgi padidėjo, palyginti su 2009 m. EBPO siūlo imtis skubių veiks-

mų šioje srityje, ypač Belgijoje, Bulgarijoje, Čekijoje, Vengrijoje ir Prancūzijoje. Šiose šalyse švietimo rezultatai labiausiai priklauso nuo socialinės, ekonominės ir kultūrinės padėties. Geriausi šio rodiklio rezultatai yra Islandijoje, Turkijoje, Norvegijoje, Kipre ir Estijoje. **Nevienodas galimybių pasiskirstymas kelia nerimą, nes sėkmė švietimo sistemoje užtikrina galimybes darbo rinkoje, ir tai tiesiogiai susiję su dalyvavimu visuomeniniame gyvenime.**

## Kokie Lietuvos siekiai artina link švietimo socialinio teisingumo?

Švietimo srityje socialinis teisingumas iš esmės atspindi galios demonstravimą valstybėje, kai valdžia imasi lėšų perskirstymo. Švietimo socialiniu teisingumu skatinamas visuomenės gerovės vidurkio augimas – ne didžiausią gerovę pasiekusių gyventojų grupių skaitlingumas, o visų visuomenės narių gerovės augimas. Socialinio teisingumo šaltinis – socialinis solidarumas, kylantis iš to, kad asmuo gyvena civilizuotoje bendrijoje ir kad visi tos bendrijos nariai vienas kitam reikalingi ne tik kaip keitimosi daiktinėmis paslaugomis, bet ir paties žmoniškumo (padorumo, gėdos jausmo) kūrimo ir palaikymo subjektai (Vaišvila, 2002). Vykdyti *socialinį teisingumą švietimo srityje* – tai vyriausybės numatytomis priemonėmis teikti pagalbą jos reikalingiems asmenims ir taip užtikrinti jų į(si)traukimą ir veiksmingą dalyvavimą visuomenėje.

Socialinio teisingumo pagrindiniu tikslu tampa siekis visuomenės nariams teisingai paskirstyti ribotas gėrybes. Visuomenės socialinės raidos aspektu socialinis teisingumas traktuojamas kaip tam tikri valstybės ekonominės sistemos principai, kurių įgyvendinimas užtikrina vienodas materialinių gėrybių pasiekiamumo sąlygas visiems visuomenės nariams (Pranckūnienė, 2013). Ekstrapoluojuojant *socialinio teisingumo kon-*

cepcijos metodologiją į švietimo socialinio teisingumo koncepciją, finansai iš išlyginimo transformuojami į perskirstymo. *Tiek socialinio teisingumo, tiek teisingo švietimo, tiek socialiai teisingo švietimo įtvirtinimas priklauso ne tiek nuo atskirties užkardymo ar prevencijos, kiek nuo investicijų į įtrauktį.* Investicijos kreipiamos tikslingai kiekvienam konkrečiam asmeniui užtikrinti lygias ugdymosi sąlygas ir savirealizacijos galimybes. Tikslines socialines ir švietimo programas vykdo Vyriausybė (per mokyklas) ir savivaldybės (tiesiogiai), taip pat nevyriausybinių organizacijų ir kiti juridiniai bei fiziniai asmenys.

Link *švietimo socialinio teisingumo* artina ir Lietuvos strateginiai siekiai (žr. 4 lentelę), kuriais didinamas prieinamumas. Valstybinėje švietimo 2013–2022 metų strategijoje terminas „*prieinamumas*“ paminėtas 11 kartų, ryškinant švietimo kaitos kryptis. Strategijos trečiasis tikslas yra tiesiogiai susijęs su švietimo prieinamumo įgyvendinimu – „*užtikrinant švietimo prieinamumą ir lygias galimybes, maksimaliai plėtojant vaikų ir jaunimo švietimo aprėptį, suteikti mokiniams, studentams ir jaunimui palankiausias galimybes išskleisti individualius gebėjimus ir tenkinti specialiuosius ugdymosi ir studijų poreikius, <...> teikti veiksmingą pedagoginę ir psichologinę pagalbą mokiniams, patiriantiems mokymosi sunkumų*“ (Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija, 2013).

**4 lentelė.** Valstybinėje švietimo strategijoje numatyti iki 2022 m. įgyvendinti vertinimo rodiklių reikšmių siekiniai

Švietimo socialinio teisingumo vertinimo rodikliai	Siektina reikšmė
Švietimo įstaigas lankančių 4–6 metų vaikų dalis (Eurostatas)	95 proc.
18–24 metų asmenų be vidurinio išsilavinimo ir nelankančių mokyklos dalis (10 metų vidurkis) (Lietuvos statistikos departamentas)	8 proc.
Paraiškų ir paskolų, suteiktų per Valstybinį studijų fondą, santykis (ŠVIS)	0,99 proc.
Neformaliojo švietimo galimybėmis mokykloje ir kitur besinaudojančių vaikų dalis (ŠVIS)	100 proc.
Vaikų, kurie mokosi specialiosiose mokyklose, dalis (ŠVIS)	0,5 proc.
Per 2 mėnesius nė karto patyčių nepatyrusių mokinių dalis (Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos užsakomasis tyrimas)	70 proc.
7–16 metų amžiaus asmenų, gyvenančių kaimo vietovėse, skaičius (ŠVIS, Lietuvos statistikos departamentas)	206 vienai kaimo mokyklai

Europos Komisija (toliau – EK) patvirtino Europos švietimo erdvės strateginę programą (2022), į kurią įtraukti anksčiau aprašyti švietimo socialinio teisingumo požymiai – dalyvavimo ikimokyklinio ugdymo sistemoje mastas, nepakankamų įgūdžių turinčių penkiolikmečių dalis, vidurinio išsilavinimo neįgijusių asmenų (18–24 m.) dalis, aukštąjį išsilavinimą įgijusių ir tęstiniame švietime dalyvaujančių suaugusių asmenų (25–34 m.) dalis (žr. 5 lentelę).

Pateikti ES kontekstiniai duomenys patvirtina, kad kai kuriose Lietuvos švietimo srityse yra pasiektas ir

įsigalėjęs socialinis teisingumas. Pavyzdžiui, Lietuvoje aukštąjį išsilavinimą turinčių ir tęstiniame švietime dalyvaujančių suaugusių asmenų (25–34 m.) dalis yra 12,5 proc. punkto didesnė (57,5 proc.), nei ES siekiama tikslinė reikšmė (45 proc.) (žr. 5 lentelę). Taip pat gerai vertintinas rodiklis *vidurinio išsilavinimo neįgijusių suaugusių asmenų (18–24 m.) dalis*. Palyginti su ES tiksline reikšme (9 proc.), Lietuvoje 2015 m. ši dalis siekė 5,5 proc., o 2020 m. sumažėjo 0,2 procentinio punkto ir siekė 5,3 proc.; pagal Statistikos departamento oficialius duomenis, šiuo metu ši reikšmė siekia 5,4 proc.

Duomenys rodo, kad apibendrintos rodiklių reikšmės yra palankios, tačiau dėl reikšmingų skirtumų tarp lyčių (vyrai, moterys) ir vietovių (miestai, kaimo vietovės) įžvelgiamos potencialios švietimo socialinio teisingumo grėsmės.

**ES lygmens tikslai ir kiti kontekstiniai rodikliai, pagal Europos švietimo erdvės strateginę programą, įpareigoja formuluoti aukštesnius švietimo socialinio teisingumo siekius šiose srityse: dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme, penkiolikmečių raštingumo, dalyvavimo neformaliojo vaikų švietimo (toliau – NVŠ) programose.**

**Dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme mastas.** Vertinant ES strateginius švietimo rodiklius, Lietuva įpareigota siekti reikšmingesnio pokyčio – gausnio dalyvavimo ikimokyklinio ugdymo sistemoje (iš 2019 m. pasiekto 89,6 proc. artėti prie ES 91,9 proc.).

Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginėje programoje (ET 2020, 2009) buvo numatyta iki 2020 m. pasiekti, kad bent 95 proc. vaikų nuo 4 metų iki privalomojo mokymosi mokykloje pradžios dalyvautų ikimokykliniame ugdyme. Europos Komisijos strategijoje „Europa 2030“ šis skaičius padidintas bent iki 96 proc. Lietuvoje 4–6 metų vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, dalis – 91 proc. Tačiau tik 10-tyje savivaldybių pasiektas 91 proc. ir daugiau procentų (Alytaus m., Birštono, Elektrėnų, Kauno m., Klaipėdos m., Palangos m., Panevėžio m., Šiaulių m., Utenos r., Vilniaus m.). Įstaigas lankančių 4–5 metų vaikų skaičius svyruoja nuo 29,2 proc. Alytaus rajone iki 125,6 proc. (bruto) Alytaus mieste (Švietimo plėtros programos pagrindimas, 2021, p. 9). Ikimokyklinio ugdymo prieinamumo klausimas šalyje ir toliau lieka aktualus.

**5 lentelė. ES lygmens tikslai ir kiti kontekstiniai rodikliai pagal Europos švietimo erdvės strateginę programą\***

Rodiklis	Tikslinė reikšmė	2015		2021			
		Lietuva	ES	Lietuva	ES		
Dalyvavimas ikimokyklinio ugdymo sistemoje (3+ metų)	96 %	87,3 %	91,9 %	89,6 %	###		
Nepakankamus įgūdžius turintys penkiolikmečiai	Skaitymo	< 15 %	25,1 %	20,4 %	24,4 %	###	
	Matematikos	< 15 %	25,4 %	22,2 %	25,6 %	22,9 %	
	Gamtos mokslų	< 15 %	24,7 %	###	22,2 %	###	
Vidurinio išsilavinimo neįgiję asmenys (18–24 metų)	Iš viso	< 9 %	5,5 %	###	5,3 %	9,7 %	
	Pagal lytį	Vyrai		6,9 %	12,5 %	6,3 %	11,4 %
		Moterys		4,0 %	9,4 %	4,2 %	7,9 %
	Pagal urbanizacijos lygį	Miestai		2,2 % <sup>u</sup>	9,6 %	2,2 % <sup>u</sup>	8,7 %
		Kaimo vietovės		8,3 %	12,2 %	8,2 %	10,0 %
	Pagal gimimo šalį	Gimę Lietuvoje		5,5 %	10,0 %	5,3 %	8,5 %
		Gimę ES šalyje		u	20,7 %	u	21,4 %
Gimę ES nepriklausančioje šalyje			u	23,4 %	u	21,6 %	
Aukštąjį išsilavinimą įgiję asmenys (25–34 metų)	Iš viso	45 %	54,8 %	36,5 %	57,5 %	41,2 %	

\* | 2018 m. PISA skaitymo gebėjimų ES vidurkį neįtraukti Ispanijos duomenys, u – mažas patikimumas, ### – nėra duomenų. Nėra duomenų apie likusius ES lygmens tikslus pagal Europos švietimo erdvės strateginę programą, apimančius prastus rezultatus skaitmeninių įgūdžių srityje, profesinio rengimo įstaigų absolventų galimybes mokytis darbo vietoje ir suaugusiųjų dalyvavimą švietime. Šaltiniai – Eurostatas (UOE, LFS), EBPO (PISA).

Šaltinis: Europos Komisija, 2022, p. 50

**Penkiolikmečių raštingumas.** Progreso reikalauja ir rodiklis *nepakankamų įgūdžių turinčių penkiolikmečių dalis*. ES siektina rodiklio reikšmė yra 15 proc. Tačiau Lietuvoje raštingumo lygis gerokai žemesnis: nepakankamų skaitymo (24,4 proc.), matematikos (25,6 proc.), gamtos mokslų (22,2 proc.) įgūdžių turinčių penkiolikmečių dalių skirtumai siekia apie 10 procentinių punktų.

**Dalyvavimas neformaliojo vaikų švietimo programose.** Išanalizavus neformaliojo švietimo krepšelio

teikiamas galimybes miesto ir kaimo mokinių pjuviu, mokinių dalyvavimas pasiskirsto santykiu 60 / 40 proc., t. y. NVŠ krepšelio lėšos pasiekia daugiau miesto nei kaimo vaikų. Vaikams, turintiems negalią, turi būti sudaromos galimybės ugdyti savo asmenybę, talentus ir kūrybingumą, taip pat protinius ir fizinius gebėjimus didžiausiu įmanomu mastu. 2018–2019 m. m. 31,2 proc. mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, dalyvavo neformaliojo švietimo veiklose, 2019–2020 m. m. – 32,8 proc. (Švietimo plėtros pro-

gramos pagrindimas, 2021). Remiantis NVŠ programų statistika, beveik du trečdalius NVŠ programų sudaro sporto ir menų (šokių, muzikos, teatro ir dailės) kryptių programos. Kadangi kitų kryptių programos sudaro tik menką dalį visos NVŠ pasiūlos, programas, ugdančias pilietines, technines, informacinių technologijų ir kitas kompetencijas, lanko tik iki 5 proc. mokinių. Baigiantys vidurinės mokyklos programą mokiniai daugiau orientuojasi į papildomą dalykų mokymąsi. Darytina prielaida, kad dėl absolventų susikonzentravimo į pasirengimą baigiamiesiems egzaminams ir menkos programų įvairovės 17–19 metų mokiniai 2019 m. sudarė tik kiek daugiau nei 11 proc. visų NVŠ programose dalyvaujančių vaikų (santykinis rodiklis beveik nekinta nuo 2016 m.), nors bendras dalyvavimas (neiškiriant pagal atskiras amžiaus grupes) siekia daugiau nei 60 proc. nuo bendrojo ugdymo programas lankančių mokinių skaičiaus (Švietimo plėtros programos pagrindimas, 2021).

## Kokie yra švietimo socialinio teisingumo realizavimo požymiai Lietuvoje?

Švietimo reformos pokyčiai pastebimi ir apčiuopiami (Marshall, Young ir Moll, 2010) įgyvendinant socialinį teisingumą mokyklose, bendruomenėse, t. y. instituciniam lygmeniui skiriamos lėšos turi ne tik tiesiogiai pasiekti mokyklas, bet jų paskirstymą turi svarstyti mokyklos bendruomenė, o poveikį pajusti atskirtį patiriantys asmenys.

**Socialinės atskirties mažinimas.** Švietimo įstatyme sakoma, kad prieinamumas taikomas kiekvieniame švietimo lygmenyje: vykdant ikimokyklinį ir priešmokyklinį ugdymą; bendrąjį ugdymą, realizuojamą pagal pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programas; profesinį mokymą; aukštojo mokslo studijas. Mažinant socialinę atskirtį, veikiama keliomis kryptimis – gerinant visuomenės ekonominę situaciją, vidutinį gyvenimo lygį; teikiant paramą mokiniams iš nepalankios socialinės, kultūrinės, ekonominės aplinkos; koreguojant studijų programas ir taip rengiant jaunimą darbo rinkai.

**Visuomenės ekonominė situacija, vidutinis gyvenimo lygis.** Konkreti švietimo socialinio teisingumo išraiška kiekvienoje šalyje ir atitinkamoje srityje priklauso nuo visuomenės ekonominės situacijos, tradicijų, vidutinio gyvenimo lygio ir kt. (Guogis, Gruževskis, 2010). Skurdas riboja žmogaus pasirinkimo laisvę, sukelia ateities baimę, žemina orumą. Nepriklausomai nuo atskirose šalyse vyraujančių socialinės politikos modelių, skurdas yra plačiai paplitęs – tai patvirtina EBPO pateikti duomenys. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, absoliutaus skurdo lygis šalyje 2019 m. siekė 7,7 proc., t. y. apie 215 tūkst. šalies gyven-

tojų gyveno žemiau absoliutaus skurdo ribos. Absoliutaus skurdo lygis šalyje, palyginti su 2018 m., sumažėjo 3,4 procentinio punkto, o per trejus metus – 8,1 procentinio punkto. Vertinant gyventojų disponuojamų pajamų dalį, matyti skirtumas pagal gyvenamąją vietą, t. y. disponuojamąsias pajamas, mažesnes už absoliutaus skurdo ribą, mieste gavo 6,2 proc. gyventojų (penkiuose didžiuosiuose miestuose – 4,8 proc., kituose miestuose – 8,4 proc.), kaime – 10,8 proc. Išskirtinėje padėtyje atsiduria vaikus auginančios šeimos. Lietuvos statistikos departamento (toliau – LSD) duomenimis, namų ūkiuose su vaikais absoliutaus skurdo lygis 2019 m. siekė 6,6 proc. ir, palyginti su 2018 m., sumažėjo 3,8 procentinio punkto. Namų ūkiuose be vaikų absoliutaus skurdo lygis per metus sumažėjo 3,4 procentinio punkto ir 2019 m. sudarė 8,4 proc. Pagal namų ūkio sudėtį absoliučiaje skurde dažniausiai atsidūrė asmenys, gyvenantys namų ūkiuose, kuriuos sudarė vienas suaugęs asmuo ir išlaikomi vaikai (absoliutaus skurdo lygis – 19,5 proc.). „Tebesama socialinių problemų, kai kurias iš jų dar aštrina pandemijos padariniai. Pajamų nelygybė Lietuvoje išlieka viena didžiausių ES – socialinių rodiklių suvestinėje ji nurodyta kaip kritinė. Minėtoje rodiklių suvestinėje nurodomi ir kiti užimtumo ir socialiniai iššūkiai, susiję su Europos socialinių teisių ramsčio įgyvendinimu. 20 proc. turtingiausių Lietuvos gyventojų pajamos, nors ir mažėjo, 2020 m. tebebuvo daugiau kaip šešis kartus didesnės už 20 proc. neturtingiausių gyventojų pajamas. Be to, nors asmenų, kuriems gresia skurdas ar socialinė atskirtis, dalis nuo 2016 m. mažėja, ji išlieka gerokai didesnė už ES vidurkį (2020 m. Lietuvoje – 24,5 proc., o ES – 21,9 proc.). Socialiniai ir ekonominiai skirtumai itin ryškūs regionuose – jų konvergencija išlieka sunkus uždavinys.“ (Europos Komisija, 2022, p. 3).

Švietimo socialinio teisingumo perspektyvos parodytos ŠMSM pateiktame 2021–2030 m. investicijų poreikio į švietimo sistemą žemėlapyje (2020). Trys uždaviniai (4.2. Didinti švietimo ir mokymo sistemų kokybę ir rezultatyvumą, 4.3. (ESF) Didinti švietimo prieinamumą sudarant vienodas galimybes gauti kokybiškas ir įtraukias švietimo ir mokymo paslaugas, 4.6. (ERPF) Didinti ugdymo ir koordinuotai teikiamų paslaugų prieinamumą ir kokybę švietimo įstaigose nepalankias sąlygas turintiems mokiniams) susiję su pagalbos mokiniui sistemos veiksmingumo užtikrinimu; ankstesnės ir didesnės įtraukties į ikimokyklinį ugdymą kaimo vietovėse skatinimu; švietimo įtraukties asmenims, patiriantiems atskirtį, pagerinimu; vienodų starto galimybių švietime užtikrinimu; ugdymo paslaugų prieinamumo atskirtį patiriantiems vaikams padidinimu.



**Parama mokiniams iš nepalankios socialinės, kultūrinės, ekonominės aplinkos.** Švietimo sistemoje, planuojant socialinę paramą mokiniams iš nepalankios socialinės, kultūrinės, ekonominės aplinkos, kompensuojami socialiniai ir ekonominiai skirtumai. Dėl netinkamų socialinių, ekonominių ir kultūrinių sąlygų mokiniams iš rizikos grupei priskirtų šeimų skiriama parama. Šalies savivaldybių mokyklose per 2018–2021 m. mažėjo nemokamai maitinamų mokinių (kuriems tai priklauso pagal šeimos pajamas) dalis – nuo 12,6 proc. iki 10,5 proc. nuo visų mokinių, ir nuo 8,4 proc. iki 7 proc. sumažėjo paramą gaunančių mokinių dalis, tačiau situacija savivaldybėse dar labai skirtinga (Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose. 2022. Įtraukusis ugdymas, p. 92).

**Jaunimo parengimas darbo rinkai.** „Pandemija labiausiai paveikė pažeidžiamas grupes, be kita ko, jaunimą. Jaunimo nedarbo lygis, kuris prieš pandemiją buvo mažesnis už ES vidurkį, 2020 m. smarkiai padidėjo (nuo 11,9 proc. 2019 m. iki 19,6 proc. 2020 m.) ir viršijo ES vidurkį.“ (Europos Komisija, 2022, p. 3). Užimtumo tarnybos duomenimis, jaunimo (16–29 m.) nedarbo lygis 2021 m. siekė 13,8 proc. nuo visų gyventojų ir per pastaruosius penkerius metus buvo aukščiausias. Tai rodo, kad švietimo sistema galimai nesuteikia žinių ir įgūdžių, kurių reikia ekonomikos augimui ir konkurencingumui užtikrinti. „Siekiant sumažinti kvalifikuotų darbuotojų trūkumą, svarbu didinti aukštojo mokslo studijų programų atitiktį darbo rinkos poreikiams. Nepaisant to, kad Lietuvoje 25–34 m. asmenų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, dalis viena didžiausių ES, šių asmenų įgūdžiai neretai neatitinka darbo rinkos poreikių. Universitetai linkę kuo labiau didinti studentų skaičių, kad gautų daugiau išteklių, o ne didinti savo mokslinių tyrimų veiklos masę ir poveikį.“ (Europos Komisija, 2022, p. 49).

**Kontekstas gali būti pripažįstamas kaip kliūtis, bet, teisingai įvertinus, jis gali būti ir paskata plisti socialiniam teisingumui švietime. Siekiamos dalyvauti švietime, visos mažumų grupės susiduria su**

**iššūkiams (Bernstein, 2000). Tyrimais nustatyta, kad kiekvienos grupės individualūs subjektai yra labai svarbūs teisingumui užtikrinti ir prisideda prie socialinio teisingumo ir lygiateisiškumo įveiklinimo (Berlin, 1997; Kristeva, 2002).**

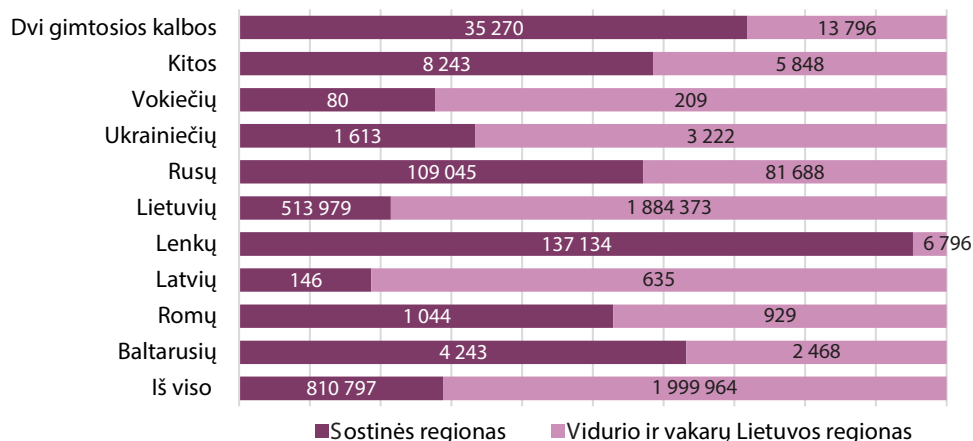
**Specialiųjų poreikių tenkinimas.** Švietimo sistema sprendžia nepalankioje padėtyje esančių ir savo teisių nerealizuojančių socialinių grupių segregacijos ir atskirties problemas. Pastebėta, kad švietimo sistemoje dažnai segreguojami įvairių rasių mokiniai, mažas pajamas gaunančių šeimų vaikai, neįgalūs ir šalyje vyraujančia kalba nekalbantys mokiniai. Atsižvelgiant į šią neteisingą praktiką, socialinio teisingumo pastangos turėtų būti nukreiptos į marginalizuotų gyventojų grupių įtraukimą mokymą. Įtraukioji mokyklos aplinka turėtų įgalinti nepalankioje padėtyje esančius asmenis ir grupes padidinti savo gebėjimą dalyvauti visuomenėje kaip lygiaverčius dalyvius, skatinti jų pastangas siekti politinio atstovavimo.

Lietuvos švietimo būklės apžvalgoje „Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose. 2022. Įtraukusis ugdymas“ atspindėta švietimo sistemos parengtis tenkinti individualius besimokančiųjų poreikius, kuriuos gali lemti tautybė, kalba.

Lietuvos gyventojų sudėtis **pagal tautybę**, LSD 2021 m. duomenimis, gana įvairi. Gausiausios tautinės mažumos – lenkai (183 421), rusai (141 122), baltarusiai (28 183), ukrainiečiai (14 168). Skaitlingos ir tokios tautinės mažumos, kaip žydai (2 256), romai (2 251), totoriai (2 142), vokiečiai (1 977), latviai (1 572), armėnai (1 125). Tokia daugiakultūrė Lietuvos gyventojų sudėtis įpareigoja mokykloje rūpestingai priimti kiekvieną ir, siekiant socialinio teisingumo, planuoti daugiakultūrį ugdymą.

Gyventojų pasiskirstymo **pagal gimtąją kalbą** netolygumas pagal regionus (žr. 4 pav.) sudaro prielaidas švietimo sistemoje kurti specialias sąlygas, padėsiančias užtikrinti etninės tapatybės puoselėjimo, daugiakultūrio ugdymo ir ugdymosi perspektyvas.

**4 pav. Gyventojų skaičius regionuose 2021 m. pagal gimtąją kalbą**



Šaltinis: Gyventojų tautybės, gimtosios kalbos ir išpažįstamo tikėjimo statistinio tyrimo duomenys, 2021. Lietuvos statistikos departamentas

Sostinės regione gyvena daugiau įvairių tautybių mokyklinio amžiaus vaikų. Daugiausia jų mokosi pagal priešmokyklinio, pradinio ir pagrindinio ugdymo programas.

Lietuvai istoriškai būdinga daugiatautė sudėtis sudarė prielaidas švietimo sistemoje puoselėti daugiakultūrį ugdymą. Šiuo metu daugėja Lietuvoje besimokančių užsienio piliečių. *Lietuvoje sudaromos sąlygos mokytis tautinių mažumų (rusų, lenkų, baltarusių) kalbomis, taip pat anglų, prancūzų kalbomis. Ne lietuvių kalba mokosi 38,8 tūkst. ikimokyklinio, priešmokyklinio, bendrojo ugdymo, profesinio mokymo mokinių – 7,9 proc. visų šalies mokinių. (Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose. 2022. Įtraukusis ugdymas, p. 92).*

**Prieinamumo užtikrinimas ir sąlygų ugdyti(s) sudarymas.** Švietimo sistemoje iškyla kliūčių, kurios neproporcingai veikia mokyklinio amžiaus vaikus: di-

delės mokyklinių prekių kainos; kalbos barjerai; kultūriniai skirtumai, susiję, pavyzdžiui, su lytiniu švietimu; ankstyvos santuokos; smurtas dėl lyties (Įtrauki mokykla – kaip suvaldyti kultūrinį šoką, 2022). Švietimo prieinamumo užtikrinimas susijęs su finansavimo didinimu, mokyklų tinklo optimizavimu, lemiančiais didesnę vaikų dalyvavimą ikimokykliniame, priešmokykliniame ugdyme ir sudarančiais prielaidas sulyginti mokymosi startą. Prieinamumo kaip esminio švietimo socialinio teisingumo požymio užtikrinimas atspindėtas, iliustruojant ankstyvojo ugdymo finansavimą, pateikiant vaikų dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme duomenis. Be to, tinkamas sąlygas ugdymui ir ugduimui atspindi mokyklų aprūpinimas kompiuteriais ir mokomosiomis priemonėmis.

**Ankstyvojo ugdymo finansavimas.** Bendrame ES ir EBPO kontekste Lietuva yra 14 vietoje pagal ikimokykliniam ir priešmokykliniam ugdymui skiriamą BVP.

**6 lentelė.** Ikimokykliniam ir priešmokykliniam ugdymui skiriama BVP dalis

Metai	Vieta	2009	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Pokytis nuo 2009 m.
Šalis										
Švedija	1	0,59	0,67	0,72	1,29	1,29	1,30	1,29	1,29	+0,70
Lietuva	14	0,59	0,52	0,71	0,63	0,63	0,50	0,56	0,63	+0,04
Airija	41	0,00	0,00	0,10	0,11	0,11	0,10	0,07	0,07	+0,07

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019, 16 pav., p. 48*

Ankstyvojoje vaikystėje padedami būsimo sėkmingo mokymosi pamatai. Šiame kontekste pozityvu tai, kad 26 iš 41 apklaustos šalies nuo 2009 m. padidino savo finansinius įsipareigojimus šiam švietimo segmentui. Lietuva, kaip ir Švedija, 2009 m. nuo bendro vidaus produkto (toliau – BVP) ankstyvajam ugdymui skyrė 0,59 proc. Tačiau per dešimt metų Švedija savo investicijas į ikimokyklinį ugdymą padidino labiausiai – jos išlaidos 2019 m. siekė 1,29 proc. BVP, o Lietuvoje kasmetis ankstyvajam ugdymui skiriamas finansavimas netolygus. Dėl nepakankamo Lietuvos švietimui skiriamo BVP<sup>6</sup> ir ankstyvajam vaikų ugdymui skiriamas finansavimas augo nežymiai – per dešimtmetį pokytis sudaro +0,04 proc. BVP. Pagal šį rodiklį Lietuva yra 14-toje vietoje iš 41.

**Vaikų dalyvavimas ikimokykliniame ugdyme.** „Ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių 3–6 metų amžiaus vaikų dalis didėja, tačiau išlieka mažesnė už vidurkį<sup>7</sup>. Oficialias vaikų priežiūros įstaigas lankančių

jaunesnių nei trejų metų vaikų dalis 2020 m. sumažėjo 10,4 procentinio punkto (nuo 26,6 proc. 2019 m.). Vaikų priežiūros paslaugų paklausa nėra visiškai patenkinama. Planuojamos priemonės, kuriomis siekiama pagerinti dalyvavimą ir prieinamumą.“ (Europos Komisija, 2022, p. 49).

**Mokyklų aprūpinimas kompiuteriais.** Švietimo šalyje ir regionuose apžvalgoje (2022) konstatuojama, kad 2021 m. šalyje 100-ai mokinių teko 25,6 kompiuterio; mieste – 23,3; kaimo vietovių mokyklose – 37,3. Tendencia, kad miesto mokyklose 100-ai mokinių tenka mažiau kompiuterių, matoma ir analizuojant padėtį savivaldybėse. 2021 m. miestų savivaldybėse 100-ai mokinių teko vidutiniškai 19,2, o kitose savivaldybių grupėse – daugiau nei 30 kompiuterių.

**Mokyklų aprūpinimas mokymo priemonėmis** nėra lygiavertis pagal vietovę. Švietimo šalyje ir regionuose apžvalgoje (2022) teigiama, kad mažesniems mokykloms ir savivaldybėms, kuriose mažų mokyklų daugiau, kokybiško ugdymo sąlygų sukūrimui, aprūpi-

<sup>6</sup> 2020 m. Lietuvoje švietimui teko 5,2 proc. BVP (2018 m. – 4,5 proc.), o vidutiniškai ES – 5,0 proc. BVP. Vidutinė lėšų suma, tekusi vienam asmeniui, besimokančiam pagal švietimo programas nuo ikimokyklinio ugdymo iki aukštojo mokslo studijų, 2018–2021 m. laikotarpiu padidėjo nuo 3,2 iki 4,4 tūkst. Eur. Palyginti su EBPO ar 22 ES šalių vidurkiu, Lietuvoje vieno mokinio mokymuisi nuo 6 iki 15 metų 2018 m. skirta 35–36 proc. mažiau lėšų. (Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose. 2022. Įtraukusis ugdymas).

<sup>7</sup> Dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme Lietuvos rodiklis 2015–2020 m. padidėjo nuo 87,3 proc. iki 90,9 proc., o 2020 m. ES vidurkis buvo 93 proc.

nimui mokymo priemonėmis reikia skirti daugiau lėšų. ŠVIS duomenimis, 2021 m. miestų savivaldybėse vidutinė mokymo lėšų, panaudotų mokymo priemonėms įsigyti, suma, tekusi vienam mokiniui – 25,2 Eur, žiedinėse savivaldybėse – 31,1 Eur, didesniosiose – 30,4 Eur, o mažosiose – 35,2 Eur (Lietuva. Švietimas šalyje ir regione. 2022. Įtraukusis ugdymas, p. 74).

**Mokyklos, įgyvendindamos socialinį teisingumą, veikia kaip imunizacijos platforma – telkia bendruomenę, vykdo mitybos ir sveikos gyvensenos intervencijas, tenkina ne tik emocinius, bet ir materialinius poreikius.**

**Socialinio ir ekonominio konteksto poveikis ugdymo rezultatams.** Europos šalių švietimo sistemose yra mokyklų, kuriose mokosi daug mokinių iš žemo socialinio, ekonominio, kultūrinio statuso šeimų, ir kiekviena švietimo sistema dažnai susiduria su problemomis, susijusiomis su akademiniais rezultatais ir mokyklos klimatu (OECD, 2016).

Nustatytas neigiamas socialinės, ekonominės ir kultūrinės aplinkos poveikis švietimo rezultatams (žr. 7 lentelę). „Vienam iš penkių mokinių nepavyksta pasiekti minimalaus pagrindinių įgūdžių lygio. Socialinė ir ekonominė padėtis daro didelį poveikį, nes 40 proc. mokinių, patenkančių į apatinį socialinio ir ekonominio indekso kvartilį, neturi reikiamų skaitymo įgūdžių (ES – 36,4 proc.), palyginti su 11,2 proc. mokinių, esančių viršutiniame kvartilyje (ES – 9,5 proc.). Mokinių iš kaimo vietovių rezultatai prastesni nei mokinių iš miesto vietovių. Duomenys rodo, kad mokiniai iš kaimo vietovių iš tiesų savo rezultatais pralenktų mokinius iš miesto vietovių, jei jų ir jų mokyklų socialinis ir ekonominis profilis būtų toks pat. Užklasinė veikla, kuri gali sumažinti su socialine ir ekonomine padėtimi susijusių pasiekimų skirtumus, labiau priinama miestuose.“ (Europos Komisija, 2022, p. 49).

Lietuva bendrame ES ir EBPO šalių kontekste yra 29 vietoje pagal PISA visų dalykų rezultatus (žr. 8 lentelę).

**7 lentelė. Socialinis ir ekonominis poveikis PISA rezultatams**

Metai	Vieta	2009	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Pokytis nuo 2009 m.
Šalis										
Lietuva	19	5,43	4,49	3,56	3,56	3,56	4,22	4,22	4,22	-1,21

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019, 15 pav., p. 44*

**8 lentelė. PISA visų dalykų žemų pasiekimų mokiniai**

Metai	Vieta	2009	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Pokytis nuo 2009 m.
Šalis										
Estija	1	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	4,7	4,7	4,7	+1,5
Lietuva	29	12,1	12,1	12,1	12,1	12,1	15,3	15,3	15,3	+3,3
Meksika	41	31,0	31,0	31,0	31,0	31,0	33,8	33,8	33,8	+2,8

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019, 18 pav., p. 53*

Lietuva bendrame ES ir EBPO socialinio teisingumo indekso (2019) kontekste yra 14-toje vietoje pagal įgytą žemesnį nei vidurinis išsilavinimą 25–64 metų amžiaus grupėje. Šiame kontekste visos šalys patyrė neigiamą pokytį. Per pastaruosius penkerius metus 36-ose iš 41 apžvelgtos ES ir EBPO šalies žmonių, įgijusių žemesnį nei vidurinį išsilavinimą, procentinė dalis sumažėjo, o kai kuriais atvejais gana smarkiai. Tačiau šio rodiklio reikšmių intervalas ES ir EBPO išlieka labai platus – nuo 5,2 % gyventojų Lietuvoje iki 62,6 % Turkijoje. Be to, kai kuriose šalyse pastebimi dideli šio rodiklio skirtumai pagal lytį. Pavyzdžiui, Austrijoje, Korėjoje ir Čekijoje moterų, neturinčių vidurinio išsilavinimo, procentinės dalys yra daugiau kaip 50 % di-

desnės už atitinkamas vyrų vertes. Baltijos šalyse yra priešingai. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje moterų, neturinčių vidurinio išsilavinimo, dalys yra daugiau kaip 40 % mažesnės už atitinkamas vyrų dalis.

**Nūdienos realybėje fiksuojamas daugelio visuomenės socialinių grupių spaudimas Vyriausybei siekti aukštų švietimo rezultatų gali skatinti pseudosocialinį teisingumą. Furman ir Gruenewaldas (2004), plėtodami kritinę socialinę ir aplinkosauginę pedagogiką, nustatė, kad didelis dėmesys, skiriamas marginalizuotų grupių mokinių pasiekimams ir būsimai ekonominei gerovei, absoliutina vaikų galimybių trūkumą dėl lyties, ekonominės padėties, etniškumo, etninės priklausomybės ir rasės.**

**9 lentelė. Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turintys 25–64 metų amžiaus asmenys**

Metai	Vieta	2009	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Pokytis nuo 2009 m.
Šalis										
Lietuva	1	9,6	8,1	6,6	6,7	6,5	5,4	5,2	5,2	-4,4

Šaltinis: Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD Index Report, 2019, 17 pav., p. 50*

Švietimo institucijos visuomenėje keičia arba labiau įtvirtina įsišaknijusius etninius, religinius, lyčių ar seksualumo stereotipus. Nuo 1980 m. Vakarų šalyse buvo atlikta daugybė tyrimų apie rasizmo, ksenofobijos, seksizmo ir homofobijos apraiškas švietimo sistemose. Tyrimai rodo, kad švietimo institucijose tebevyksta daugybė procesų, dalijančių pasaulį į atsivajamą „daugumos“ ir „mažumos“, kur „dauguma“

reprezentuoja vienintelį teisingą, normalų, tvarkingą, gerbtiną ir siektiną gyvenimo būdą. Ši problema kyla ne tik dėl pedagogų kvalifikacijos ar informacijos trūkumo, bet ir dėl to, kad žmonių įvairovės ir lygybės klausimai yra atskirti nuo švietimo institucijų organizavimo ir veiklos. Švietimo lyderiai pirmiausia turėtų įsipareigoti siekti akademiškai ir emociškai marginalizuotų mokinių sėkmės (Theoharis, 2007).

### Kodėl stringa švietimo socialinis teisingumas?

Pasak E. Frommo, „žmonėms būdingos abi tendencijos: viena iš jų – *turėti*, pasisavinti <...>; kita – būti, dalytis, duoti, aukotis <...>. Kadangi šios dvi priešingos tendencijos slypi kiekviename žmoguje, galima sakyti, jog socialinė struktūra, jos vertybės bei normos nulemia, kuri iš dviejų tendencijų dominuoja. Tos kultūros, kurios skatina nuosavybės troškimą, taigi į turėjimą orientuotą egzistavimo būdą, remiasi vienu žmogiškųjų potencialų poliumi, o kultūros, skatinančios buvimą ir dalijimąsi – kitu.“

Kaip vartotojiška visuomenė, esame linkę **turėti** ir siekti pelno. Taigi, į švietimo socialinį teisingumą žvelgiame iš materialistinių pozicijų – manome, kad skyrę laiko ir išteklių, galime užtikrinti jo socialinį teisingumą. Tačiau realybėje atskirties **būvį** išgyvenantys asmenys ir jų grupės patiria lygių teisių ir prieinamumo kliūtis. Valstybės skiriamos finansinės injekcijos pasiekia atskiras savivaldybes, švietimo įstaigas, bet ne konkrečius asmenis. Todėl nei atskirtį patiriančių asmenų mąstymas, nei elgsena esamu laiku nesikeičia.

Socialinėje ir ekonominėje situacijoje išvelgiamas disonansas, kai politikos formuotojai ir vadovai, deklaruodami visapusišką ir harmoningą kiekvieno vaiko ugdymą, reikalauja vadybiškumo ir veiksmingumo, puikių rezultatų. Prieštaravimą stebi visuomenė, o konkrečiai instrumentiškai patiria tėvai ir vaikai. Todėl švietimo socialinis teisingumas – priešprieša vyraujančiam vadybiniam diskursui.

Švietimo strateginiai tikslai, numatomos kryptys ir įgyvendinamos priemonės atspindi konkrečią visuomeninę socialinę, ekonominę ir kultūrinę struktūrą, kuri paskatina tam tikrą apsisprendimą ir nusiteikimą veikti.

Švietimo socialinį teisingumą įgalina lyderystė, padedanti palaikyti socialinį, kultūrinį aktyvizmą, kurti ir realizuoti įvairias priemones ir programas.

**Esamos švietimo socialinio teisingumo priemonės turi ne tik pasiekti savivaldybes ar konkrečias ugdymo įstaigas, bet jų teikiamą naudą turi patirti ir aktyviai veikiančios bendruomenės, kuriose persvarstomas pasiskirstymas, keičiant konkrečias gyvenimo aplinkybes į galimybes.**

Psichoanalizėje nustatyta patvirtintų atvejų, kai drastiškas aplinkos pasikeitimas nulemia esminius elgesio pokyčius, t. y. negatyvios jėgos neberemiamos, o pozityvios skatinamos. Nors socialinio charakterio sąsaja ir priklausomybė nuo socialinės struktūros yra tiesioginė, tai nereiškia, kad vienas pokytis lems kito pasikeitimą. E. Frommas atskleidė daugelio revoliucionierių klaidą, kai mąstoma, kad „<...> pirma reikia iš pagrindų pakeisti politinę ir ekonominę struktūrą, o tada kaip antras ir beveik neišvengiamas žingsnis bus ir žmogaus sąmonės pasikeitimas, kai jau bus sukurta nauja visuomenė, ji beveik automatiškai formuos naują žmogų“ (p. 182). Žymus psichoanalitikas pabrėžė, kad „naujas elitas, motyvuojamas to paties charakterio kaip ir senasis, sieks atkurti senos visuomenės sąlygas naujose revoliucijos sukurtose sociopolitinėse institucijose ir kad revoliucijos pergale virs jos pralaimėjimu“ (p. 182).

Švietimo socialinis teisingumas yra daugialypis reiškiny, pasižymintis nepastovumu ir neturintis baigtinumo. Kintant politiniams, socialiniams ir ekonominiams veiksniams, švietimo socialinio teisingumo siekis neišvengiamai kinta. Pasirinkimą turime tik vieną – vykdyti švietimo socialinio teisingumo stebėseną, negalima nustoti.

## Švietimo socialinio teisingumo plėtros galimybės

Duomenimis grįsti teiginiai	Rekomendacijos
<p>Švietimo socialiniu teisingumu, atsižvelgiant į trumpalaikę perspektyvą, siekiama asmenims iš socialinės rizikos šeimų ar nepalankios socialinės, kultūrinės aplinkos sukurti prielaidas tapti iniciatyviems, o į ilgalaikę perspektyvą – aktyviems ir naudingiems visuomenei.</p>	<p>Švietimo politikams siūloma, įsiklausant į tarptautinę ir formuojant nacionalinę politiką, puoselėti socialinio teisingumo sklaidą švietimo srityje, nes tai padėtų didinti socialinio teisingumo apraiškas individualiame asmens gyvenime ir skatintų rasti gerovės visuomenę.</p> <p>Žiniasklaidos profesionalams ir švietimo vadovams, pedagogams rekomenduojama pripažinti daugiakultūriškumą, reikšti pagarbą įvairovei, skatinti dalyvavimą. Taip prisidėti griauinant dirbtinai sukurtas žmones diskriminuojančias socialines struktūras, stigmatas.</p>
<p>Vadovaujantis švietimo socialinio teisingumo paradigma, daroma prielaida, kad socialinė nelygė, kilusi iš socialinio, ekonominio ir kultūrinio konteksto, gali ir turi būti amortizuota švietimo sistemoje. Daugumos Europos šalių švietimo sistemose taikomos tam tikros paramos mokiniams priemonės. Labiau paplitusiomis priemonėmis tiesiogiai remiami žemų pasiekimų mokiniai (European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. Horváth, A., Sigalas, E., Krémó, A., 2020).</p>	<p>Sprendžiant švietimo socialinio teisingumo klausimus, švietimo politikams siūloma plačiau taikyti lėšų perskirstymą, kurį decentralizuotomis sąlygomis turėtų skirtinga apimtimi pajusti ugdymo įstaigos, priklausomai nuo jų konteksto. Būtina planuoti paramos priemonės ir užtikrinti jų tęstinumą šiose srityse: vienodų mokymosi starto galimybių ankstyvajame ugdyme; lyčių lygybės ir tautinių mažumų ugdymo(si) gimtąja kalba galimybių užtikrinimo; besimokančiųjų iš nepalankių socialinių ir ekonominių sąlygų socialinės atskirties mažinimo; suaugusiųjų mokymosi visą gyvenimą skatinimo informacinių technologijų plėtros kontekste; imigrantų integracijos; regioninio švietimo prieinamumo.</p>
<p>Nustatyta (Wilkinson, 2004; Chiu, 2010), kad nelygė kenkia visiems mokiniams, nes menkstant socialiniam solidarumui mokyklose, krinta mokymosi motyvacija, plinta drausmės problemos, ir visa tai mažina mokyklų veiksmingumą ir efektyvumą.</p>	<p>Švietimo stebėsenos vykdytojams rekomenduojama vertinti švietimo prieinamumo užtikrinimą, kuris realizuojamas teikiant socialines paslaugas ir švietimo pagalbą.</p> <p>Visose švietimo grandyse siekti įgyvendinti Švietimo įstatyme išskirtas prieinamumo didinimo priemones, teikiant pagalbą atskirtį patiriantiems, skurdžiai gyvenančių šeimų asmenims, pabėgėlių, nesimokantiems mokykloje vaikams, bedarbiams, kitiems asmenims, &lt;...&gt; ir prie visuomenės nepritampantiems asmenims.</p>
<p>Pripažįstama, kad kai kurios intervencijos priemonės gali turėti tam tikrą poveikį, mažinant socialinę nelygę. Psichologų ar kitų specialistų teikiama parama socialinio teisingumo užtikrinimo srityje taip pat paplitusi ir ją galima gauti visuose švietimo lygmenyse (European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. Horváth, A., Sigalas, E., Krémó, A., 2020). Švietimo pagalba turi būti skirta ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir bendruomenės profesinei gerovei užtikrinti.</p>	<p>Kai kuriose savivaldybėse nuo 2018 m. iki 2021 m. švietimo pagalbos specialistų (išskyrus logopedus) etatinių vienetų skaičius, tenkantis 1 000 mokinių, liko nepakitęs. Todėl švietimo politikams ir mokyklų steigėjams, formuojant personalą, rekomenduojama didinti pagalbos specialistų etatinių vienetų skaičių.</p> <p>Švietimo įstaigų vadovams rekomenduojama perskirstyti išteklius ir galimybes, užtikrinant vienodas piliečių teises į autonomiją ir ugdymą karjerai, gyvenimo perspektyvas.</p> <p>Bet kurios švietimo grandies ugdymo įstaigų bendruomenėms rekomenduojama sutelkti pajėgas į tolerantišką mokyklos klimatą ir įtrauktį, daugiakultūrį ugdymą.</p>

### Šaltiniai

1. Chiu M. M. (2010), „Effects of inequality, family and school on mathematics achievement: Country and student differences“, Social Forces, Vol. 88 No. 4.
2. European Commission/EACEA/Eurydice (2020). Equity in school education in Europe: Structures, policies and student performance. Eurydice report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
3. European Education and Culture Executive Agency. Eurydice. Horváth, A., Sigalas, E., Krémó, A. (2020). *Equity in school education in Europe: structures, policies and student performance*, Parveva T. (editor). Eurydice report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. Europos Komisija (2022). Komisijos tarnybų darbinis dokumentas. 2022 m. šalies ataskaita. Lietuva. Pridedama prie Tarybos rekomendacijos dėl 2022 m. Lietuvos nacionalinės reformų darbotvarkės su Tarybos nuomone dėl 2022 m. Lietuvos stabilumo programos. Briuselis, 2022-05-23.
5. Fromm E. (2005). Turėti ar būti? (Iš anglų kalbos vertė J. Kriūnienė). Kaunas: Verba vera.
6. Furman G. C., and Gruenewald D. A. (2004). Expanding the landscape of social justice: A critical ecological analysis. Educational Administration Quarterly, Vol. 40 No. 1.
7. Gyventojų tautybės, gimtosios kalbos ir išpažįstamo tikėjimo statistinis tyrimas (2021). Lietuvos statistikos departamentas.

8. Guogis A., Gruževskis B. (2010). Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? *Socialinių mokslų studijos*. Nr. 3(7).
9. Hellmann T., Schmidt P., Heller S. M. (2019). Social Justice in the EU and OECD. Index Report 2019.
10. „Įtrauki mokykla – kaip suvaldyti kultūrinį šoką“ (2022). 2022 m. rugsėjo 28 d. konferencija.
11. Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose 2022. Įtraukusis ugdymas (2022). ŠMSM.
12. Lietuvos gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos (2020). Lietuvos statistikos departamentas.
13. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (2011). Suvestinė redakcija nuo 2022 m. sausio 1 d.
14. Marshall C. and Gerstl-Pepin C. (2005), *Re-framing Educational Politics for Social Justice*, Pearson Education, Boston, MA.
15. Marshall C., Young M. D. and Moll L. (2010). The wider societal challenge: An afterword, In Marshall C. and Oliva M. (Eds.), *Leadership for Social Justice: Making Revolutions in Education*, Pearson, New York.
16. OECD (2016). PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education. Paris: OECD Publishing.
17. Pranckūnienė D. (2013). Socialinis teisingumas valstybės socialinėje politikoje. Magistro baigiamasis darbas. MRU. Vilnius.
18. Rucinski D. A., and Bauch P. A. (2006). Reflective, ethical, and moral constructs in educational leadership preparation: Effects on graduates' practices. *Journal of Educational Administration*, Vol. 44 No. 5.
19. Švietimo plėtros programos pagrindimas (2021). 2021–2030 m. Plėtros programos valdytojos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Švietimo plėtros programos pagrindimas.
20. Theoharis G. (2007). Social justice educational leaders and resistance: Toward a theory of social justice leadership. *Educational Administration Quarterly*, Vol. 43 No. 2.
21. Vaišvila A. (2002). Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė. *Jurisprudencija: mokslo darbai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Nr. 4 (16).
22. Valstybinė švietimo 2003–2012 metų strategija (2003). Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija (2013).
23. Wilkinson R. (2004). Why is violence more common where inequality is greater? *Annals of the New York Academy of Science*, Vol. 1036.
24. Žalimienė L., Lazutka R., Skučienė D., Aidukaitė J., Kazakevičiūtė J., Navickė J., Ivaškaitė-Tamošiūnė V. (2011). Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas. Mokslo studija. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.

**ŠVIETIMO PROBLEMOS ANALIZĖ** – Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos leidinių serija, skirta politikams, savivaldybių švietimo padalinii specialistams, mokyklos bendruomenei ir plačiajai visuomenei, nušviečianti kylančias ir sprendžiamas švietimo problemas. Leidiniai skelbiami internete adresais: <https://smsm.lrv.lt/lt/teisine-informacija-1/ti-tyrimai-ir-analizes/ti-leidiniai-svietimo-problemos-analize/bendroji-svietimo-bukle>; <https://www.nsa.smm.lt/stebesenos-ir-vertinimo-departamentas/svietimo-politikos-analize/serija-svietimo-problemos-analize/>; <https://www.nsa.smm.lt/bendruju-reikalu-departamentas/leidiniai/naujausi/>.

Pasiūlymus, pastabas ar komentarus prašome siųsti Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Strateginio planavimo skyriaus vedėjui Ričardui Ališauskui ([ricardas.alisauskas@smm.lt](mailto:ricardas.alisauskas@smm.lt)). Autorius, norinčius publikuoti savo parengtas analizes, prašome kreiptis į Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Strateginio planavimo skyriaus vyriausiąją specialistę Eveliną Raudytę-Lipeikienę (el. p. [evelina.raudyte-lipeikiene@smm.lt](mailto:evelina.raudyte-lipeikiene@smm.lt), tel. (8 5) 219 1120).

Analizę parengė dr. Dalia Survutaitė, Nacionalinės švietimo agentūros Stebėsenos ir vertinimo departamento Švietimo politikos analizės ir tyrimų skyriaus analitikė, Vytauto Didžiojo universiteto profesorė.

Duomenis teikė: Ingrida Šiaučulienė, Nacionalinės švietimo agentūros Švietimo informacinių sistemų skyriaus l. e. skyriaus vedėjos pareigas, Marija Usovaitė, Švietimo informacinių sistemų skyriaus duomenų bazių administratorė.

Konsultavo: Ričardas Ališauskas, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Strateginio planavimo skyriaus vedėjas, dr. Rita Dukynaitė, Strateginio planavimo skyriaus vyriausioji patarėja, Andrius Šarmavičius, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Bendrojo ugdymo departamento Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyriaus vyriausiasis specialistas.

#### Švietimo socialinis teisingumas: turėti ar būti?

Redaktorė Anželika Tekutienė  
Maketavo Valdas Daraškevičius

2022-12-23.

Išleido Nacionalinės švietimo agentūros Bendrųjų reikalų departamento Dokumentų valdymo skyrius, K. Kalinausko g. 7, LT-03107 Vilnius